

Toplumsal Gelişmenin Ağzılara Etkisi: Anadilimiz Ölüyor mu?

Musa Duman•
(İstanbul)

“Dillerin ölümü (death of languages)” diye bir kavram var ve 1930’lu yıllardan beri dilbilimcilerin ve sosyologların tartışma konuları arasında yer alıyor. Bir de tehlikede olan diller (languages in danger) var. Bu meseleler ile ilgili UNESCO destekli projeler üzerinde çalışılıyor (Johanson 2001: 34-35). “Tehlikedeki Diller” projesinin öncülerinden olan dilbilim profesörü David Crystal’e göre dünyada 6000 dil vardır ve dünya nüfusunun %96’sı dünya dillerinin %4’ünü konuşmaktadır. Ayrıca, 51 dilin sadece 1’er, 500 dilin 100’den az, 1500 dilin 1000 den az konuşanı vardır (Buran 2008a: 183). Johanson’un Stephen Wurm’dan naklettiğine göre Karaim, Kırım Tatarcası, Gagağuz Türkçesi, Şor Türkçesi, Teleut ve Altay Türkçeleri gibi Türk dillerinin de içinde yer aldığı pek çok dil yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır, Çulım¹ ve Tuva Türkçeleri yok olmak üzeredir (Johanson 2001: 34). Bazı araştırmacılara göre de 100 yıl sonraya, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi dışında Türk dili kalmayacak-

• İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi, musduman@istanbul.edu.tr

¹ Çulım Türkçesi üzerine araştırma yapan (Polonyalı ?) bir bayan meslektaşımız geçen yıl İstanbul’a gelmişti. Onun verdiği bilgilere göre Sibirya’nın Tomsk bölgesinde yaşayan Çulımlar 700 civarında kişi ve bunlardan sadece 5-15 kişi Çulımca konuşuyor, kalanları Rusça konuşuyorlar.

tır (Buran 2008a: 184-185).² Geçmişte yok olan dilleri hatırlayınca, bu söylenenlerin bir “korkutmaca” olmadıkları ortaya çıkıyor.

Dil ve lehçelerin böyle iken, Anadolu ağızlarının durumu nasıldır? Ağızların tespit edilmesi, üzerinde çalışmalar yapılmış olması onların korunmuş olmaları anlamına gelmiyor. Ya da, ağızları korumak gerekli midir? Hatta Standart dili toplumda hâkim kılmak için yapılan bunca çalışmanın yanında, ağızları korumak gibi bir düşüncenin olacağını düşünebilir miyiz?

Caferoğlu'nun bölge ağızlarından derlemeleri, Korkmaz'ın Nevşehir ve Yöresi Ağızları, Gemalmaz'ın Erzurum Ağızları, Gülensoy'un Kütahya ve Yöresi Ağızları, Necati Demir'in Ordu İli ve Yöresi Ağızları, B. Brendemoen'un Trabzon Ağızları, Faruk Yıldırım'ın Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları gibi çalışmalar, siyasi kriterlerle belirlenen sınırları, ağız bölgesinin sınırları sayma alışkanlığından kaynaklanan adlandırmalar.

Bu genel özellikli çalışmalardan başka, Nurettin Demir'in Alanya Ağızları, Mehmet Aydın'ın Aybastı Ağızları, Sadrettin Özçelik-Erdoğan Boz'un Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağızları, Zikri Turan'ın Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağızları gibi daha dar ağız alanlarından³ derlenmiş malzemeleri değerlendiren eserlerin ise, ağız sınırları ilk gruptakilere göre daha gerçekçi olan çalışmalar olduklarını söyleyebiliriz.

Ahmet Buran'ın Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri, Ahad Üstüner'in Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri monografik çalışmalar olarak önemli adımlar.

² Buran'ın Timur Kocaoğlu'nun tespitlerini aktardığı bu yazısında, Çin'deki Fuyu Kırgızları, Sarı Uygurlar, Salarlar, Litvanya, Polonya, Kırım ve İsrail'de yaşayan Karaylar, İran'da Halaçlar, Horasan Türkleri, Kaşgaylar 10-15 yıl içinde, Rusya'da yaşayan Hakaslar, Tuvahlılar, Altaylılar, Nogaylar, Kumuklar, Karacay-Balkarlar, Yakutlar'ın dili, Özbekistan'da Karakalpaklar, Ukrayna'da Kırım Tatarları, İrk, İran ve Afganistan'da yaşayan Türkmenler, İran'daki Azeriler, Moldavya'daki Gagauzlar, Çin'deki Kazaklar önümüzdeki 20-25 yıl içinde dillerini kaybedecek olan topluluklar. Avrupa Topluluğuna girdiği takdirde KKTC, Tatarlar, Başkurtlar, Çuvaşlar ve Çin'deki Uygurlar da 50 yıl sonra dillerini kaybedecekler.

³ Nurettin Demir, ağız alanlarının coğrafi yaygınlığını dikkate alarak “geniş bölge ağızları” ve “dar bölge ağızları” terimlerini kullanmıştır (Demir 2002: 05-116).

Bu çalışmalar da doğal olarak, kendilerinden önce yapılmış metin derlemelerine dayanmaktadırlar.

Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı eseri de bilindiği gibi, son tasnif çalışması olması hasebiyle ağız çalışmaları için önemli kaynak özelliği taşımaktadır.⁴

Bu çalışmaların hemen hepsinde, ağız çalışması için tespit edilen bölgenin belli sayıda köyünden yapılan derlemelerin yer aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca, ağız bölgesiyle ilgili büyük ölçüde bilgi vermiş olmalarına rağmen, tespit edilen söz dağarcığının o ağız bölgesindeki bütün kelimeleri ihtiva ettiğini söylemek zordur. Ağız çalışmalarının sözlüğü doğal olarak, seçilen metinlerin kelimeleriyle sınırlı kalmaktadır.

Nurettin Demir'in ağız araştırmalarında kaynak kişi meselesiyle ilgili görüşlerini (Demir 1998: 171-180) benimsediğimi ve dil coğrafyası incelemelerinde terim olarak "ağız" tarifini⁵ önemsemiğimi ifade etmek isterim. Bunları genel olarak, klasik ağız araştırmalarında kısmen uygulanı gelen veya yararlanması gereken esaslar olduklarını söyleyebiliriz. Ancak ben burada "dar bölge ağızları" terimiyle karşılanan konuşma coğrafyalarını inceleme konusu yapmak gerektiğini vurgulamak istiyorum.

İstanbul ağzının oluşma tarihini göz önünde bulundurduğumuzda, günümüzde standart dile temel teşkil eden bu ağzın belli kültürel değişim süreçlerinin yaşanmasıyla paralel bir gelişme çizgisi takip ettiğini görmekteyiz. Bu ağız, Fetih'ten sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden İstanbul'da iskân edilen Türk toplulukların ve burada yaşamakta olan Türk olmayan unsurların dil ve söyleyiş özelliklerini barındıran yapısıyla üst

⁴ İ. Kunoş ile başlayan tasnif çalışmaları, Ahmet Caferoğlu ile, daha sonra Tahsin Banguoğlu, G. Hazai ve Tooru Hayashi önemli merhale katetmişti.

⁵ Nurettin Demir, zikri geçen Türkbilg dergisindeki yazısında ağız terimini şu şekilde açıklamıştır: "Aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinden; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazlı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleridir." (Demir 2002a: 114).

dil (prestijli dil, standart dil) durumuna gelmiş olmalıdır. Giovanni Molino'nun (Molino 1941: Giriş) 17. yüzyılın ortalarında İstanbul'da konuşulmakta olan 33 çeşit Türkçeden söz ederek, kendisinin saray ve çevresinde kullanılan ve en güzel olarak nitelediği Türkçeyi dikkate alarak eserini yazdığını söylemesi, bizi bu hususta bilgilendirmektedir. Aynı şekilde oluşma tarihi az çok bilinen Kıbrıs Ağzı (veya Kıbrıs Ağızları) da bu yönüyle İstanbul ağzının gelişme sürecini yaşamış gözükmektedir. Aslında, Anadolu'daki ve diğer coğrafyalardaki her ağız bölgesinin buna benzer bir süreç yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır sanıyorum.

Bu çeşitliliğin, standart dilimizin zenginlik kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Değişik dil coğrafyalarında, ağız bölgelerinde fonetik ve anlam olarak çeşitlenmiş olan Türkçe ve alıntı kelimeler zamanla ortak dile de bu farklılıklarıyla girmişler, kelime adeta yeni bir kelime doğurmuş, dolayısıyla standart dil yeni bir kelime veya anlam kazanmıştır. Hasan Eren'in "doublet" olarak isimlendirdiği (Eren 1995: 731), Mehmet Kara'nın ise "Ayrı Düşmüş Kelimeler" (Kara 2004) adıyla kitaplaştırdığı fonolojik başkalaşma örnekleri, kelime dağarcığımızda önemli bir yer tutmaktadır. Meselâ şu örnekler:

Mangır: "Bakırdan yapılmış, iki buçuk para değerinde sikke, ..." (s. 37) < Bakır

Balıkçıl ~ balıkçın (s. 37)

Bıçak, bıçkı ~ biç-, biçki (s. 38-40)

Bölük ~ belik (: Saç parçası, saçın bir bölümü) (s. 40)

Çak- "Parıldamak, ışık vermek" (Taşa vurulup kıvılcım çıkarılan çelik parçası; çelik, taş, cam, plastik vb. maddeden yapılmış gaz veya benzinle dolu tutuşturma aleti veya eskiden tabanca veya tüfeklerde bulunan tetik düzeni" anlamlarına gelen çakmak isminin kökünde bulunan çak-) (~ çağ-, çağ-) (s. 44)

Çıplak, cavlak (s. 48)

Çız-, çiz- (s. 49)

Gömlek "vücudun üst kısmına giyilen ince kollu veya yarım kollu, yakalı giysi", göynek (köynek) "iç çamaşırı" < köñlek

Çıra, çırak, çerağ < Far. çerâğ (s. 110)

Tane, dene "bitki tohumu" < Far. Dâne (s. 111)

Avrat ~ avret (s. 137)

Kalaba ~ galebe (s. 138-139)

Para ~ pâre (s. 140)

Olta ~ volta < Gr. Volta (s. 193-194)

Zakkum ~ zıkkım, zıkım (s. 122)

Eserde, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Grekçe, Moğolca, İngilizce, Ermenice olmak üzere toplam 477 kökteş kelime tespit edilmiş ve açıklamalarda bulunulmuştur.

Görülüyor ki ağızlar, bu şekilde de standart Türkçenin kelime dağarcığını zenginleştiren önemli kaynaklardan birisidir. XX. Yüzyılın başlarında dilde sadeleşme çalışmalarının hızlandığı bir dönemde Anadolu ağızlarının zenginliğini fark eden ve bu hazineyi araştırmak gerektiğini öneren düşünürler olmuştur. Necip Asım 15 Mayıs 1918 yılında Türk Yurdu dergisinde “Dilimiz ve Musikimiz” başlığıyla yayımladığı yazısında şu cümlelere yer vermiştir: *Anadolu her cihetle meçhulümüzdür. Meselâ yalnız lügat nokta-i nazarından tetkikini düşünelim. Bunun için üç evli köylere kadar gidilmek, ahalisi ile görüşmek iktiza eder. Bu vasi sahayı böylece eleyip taramak için aceleye imkân yoktur* (Necip Asım 1918). Burada “üç evli köylere kadar” ifadesini ağız çalışmaları için çok önemli bulduğunu söylemek istiyorum.

Aslan Tekin, *Türk Yurdu* dergisinde Türkçe hakkında çıkan yazıları incelediği yazısında kaydettiğine göre (Tekin 2002: 165) Necip Asım, “Cevad Paşa’nın Maarif Nazırlığı zamanında muallimlerden buldukları yerlerin lügatlerinin bir cetvele yazıp göndermelerinin istendiğini, ancak bu gelen cetvellerin daha sonra kaybolduğunu, kendisinin ise bunların bir kısmını gördüğünü, fazla işe yarayacak çalışmalar olmadığını belirtir ve şu teklifte bulunur:

Bu gibi tetkikat mütehassıslar ile olursa o zaman Anadolu lehçeleri tamamıyla anlaşılır. Her küme halkın hangi ulus, hangi oymak, hangi kabileden geldiği anlaşılır. Diğer taraftan etnoğrafya, coğrafya, tarih cihetleri de tetkik edilince halkımızın asıl ve esası gün gibi belli olur.” (Tekin 2002: 166).

Bu kaynaktan, I. Türk Dil Kurultayında alınan kararlarla (1932) dil devrimini sonrasında yararlanılmak istendiğini de hatırlayalım.⁶ Elimizdeki Derleme Sözlüğü de, bilindiği gibi, söz konusu kongrede alınan bu kararların sonucu olarak yaklaşık otuz yıla yakın bir çabanın ürünüdür.

Derleme Sözlüğü bilinen eksikliklerine rağmen şüphesiz önemli bir kaynak olarak bugün elimizdedir. Malzemeler toplanalı tarih olarak da yarım asırdan fazla zaman geçti. Geçen yarım asırlık süreç, memleketimizde toplumsal hareketliliğin ve kültürel değişimin çok yoğun yaşandığı bir dönem oldu. Bu sürede ağız bölgelerinin ve dolayısıyla ağız malzemelerinin de türlü yönlerden değişime uğramış olması kaçınılmazdır. Artık, ideal bir kaynak kişi bulmak neredeyse imkânsız gibi. Bir taraftan da eğitim düzeyinin yükselmesi sebebiyle standart dilin (eğitim dilinin) ağız özelliklerini de değiştirdiği muhakkak. Eğitim dilimizin standart Türkçe olduğu gerçeğini hatırlatmaya gerek yok elbette. Buna ilâve olarak basın yayın kuruluşlarının da doğal olarak eğitim dili olan standart dili kullanması söz konusu etkiyi daha da yaygınlaştırmaktadır. Özellikle bazı televizyonlarda zaman zaman ağız özellikleri taşıyan programlar da yine kendini Türkçe'yi koruyup kollamakla görevli sayan bazı kimseler (dil muhafızları) tarafından şiddetle tenkit edilmektedir.⁷ Bu yayınlarda sık sık “Kaba Türkçe”, “ağır Urfa ağız”, “ağır Trabzon” ağız nitelemelerinin diyalektoloji açısından bir değerinin olmadığını vurgulamamız gerekiyor.

⁶ I. Türk Dil Kurultayında konuyla ilgili şu kararlar alınmıştı:

1. Yazılı belgeleri halk arasında yaşayan dil unsurlarını araştırarak derlemek, büyük Türk Sözlüğünü yapmak; Türk lehçelerini içine alacak bir Türk Sözlüğü meydana getirmek;

2. Türk lehçelerindeki kelimelerin derlenerek lehçeler lügati, terim lügati ve Türk gramerinin hemen hazırlanması.

⁷ Meselâ: “Standart Türkçeyi yaygınlaştırması beklenen TV kanallarında güzel konuşmaya pek önem verilmezken özellikle eğlence programları, ağır Urfa ağız, ağır Karadeniz ağız taşıyan kişilerden başkasına yaptırılmıyor. Söz gelimi İsmali Türüt, telefon bağlantısında sesini duyuramayınca, “Duymay... Duymay...” diyor. “Ben var ya, Allah verdiği gibi konuşayrum.” Diyor. Oysa başka şeyleri vermiştir de hiçbir dili Allah vermemiştir. Dil, tümüyle insanların icadıdır ve TV’de program yapan biri, en az, giyimine kuşamına, rejim yapıp daha ince görünmeye özendiği kadar, diline de özenmelidir.” (Hepçilingirler 2002: 259-260).

Böyle bir ortamda ağızlar için yapılacak çalışmaların da nitelikleri ve kriterleri üzerinde yeniden düşünmek durumundayız.

Bu bağlamda üç türlü ağız alanından söz etmek mümkün olabilir:

Gelişen kültürel ortamdan olabildiği kadar etkilenmemiş (conservative), yerel ve bölgesel özellikler taşıyan ağız alanları. Klasik usulde ağız çalışmaları için kaynak kişiler böyle ortamlarda yaşayan kimseler idi. Bu türlü alanların oldukça azaldığını tekrarlamaya gerek yok sanıyorum. Günümüzde artık, dağ köylerinde bile televizyon var, bir şekilde eğitim ortamında bulunmuş insanlarımız olabiliyor.

Eğitim ve toplumsal gelişmelerin etkisiyle değişmiş ancak yine de yerel özelliğini koruyan ağız alanları. Galiba en çok bu türlü ağız alanlarıyla karşı karşıyayız. Meselâ, Trabzon, Bingöl, Kayseri, Edirne vb. ağızlarla konuşan eğitimli insan, siyasetçi vb.

Çeşitli sebeplerle ağız bölgesinden uzaklaşmış ve artık standart dilin dışına çıkamayanlar. Özellikle belli bir kültürel düzeye gelmiş, dil bilincine sahip eğitimli insanların bulunduğu alanlar.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, son asırda Türk toplumunda hem eğitim yönünden gelişme, hem ekonomik yönden gelişme (değişme) neticesinde ağız coğrafyalarında ve ağız özelliklerinde önemli değişikliklerin meydana geldiği herkesin malumudur. Bu hareketliliğin bir taraftan da yeni oluşumları doğurmaya başladığını söylemek mümkündür. Meselâ Kıbrıs Ağzının, çeşitli sebeplerle gerçekleşen göçler yüzünden, alt ağız bölgelerinin oluştuğu ve sonuç olarak artık “Kıbrıs Ağzları”ndan söz edilmesi gerektiği Nurettin Demir tarafından ifade edilmişti (Demir 2002b: 100-101). Benzer durum değişik yörelerden göç alan diğer merkezlerde de söz konusudur. Ağız derlemelerinde genellikle şehir merkezlerinden uzaktaki yerleşim birimleri dikkate alındığına göre, şehir merkezlerinin dili, meselâ Konya şehrinin dil özelliği genel anlamda standart dilden farklılıklar barındırdığına göre bu dil hangi dil katmanını temsil etmektedir?

Meselâ biz birer kaynak kişi olabilir miyiz? Bilinen kriterler çerçevesinde bizler kaynak kişi özelliği taşımadığımızı göre, bizim ana dilimiz hangi ağız katmanına aittir?

Ben şu anda konuştuğum dili sonradan öğrendim. Yani benim ana dilim, sonradan öğrendim ki bir “ağız” imiş. Hepsini değil ama hemşehrilerimle konuşurken zaman zaman zorlandığım yerler olduğunu fark ediyorum. “Ana dilimi”, diğer bir deyişle “ana ağzımı” unutma süreci yaşıyorum. İçinizde benim gibi olan başka meslektaşlarımız olduğunu biliyorum. Ülke çapında düşünürsek, pek çok insanın bu süreci yaşamakta olduğunu söylememiz mümkündür. Bizler, yukarıdaki sınıflandırmada c şikkındaki ağız alanının örnekleri durumundayız.

Çocukluğumun geçtiği köy (Tepealan Köyü > Depelâ(n)) ve çevresinde (Terzili > Terzülü, Çayıralan > Çaylâ(n), Karakışla > Garışla) konuşulan ağız da bugün için, diğer bölge ağızları gibi bilinen sebeplerle değişme hatta kısmen unutulma sürecini yaşamaktadır.

Hayvancılık (at, sığır, koyun vb.), çiftçilik, diğer zanaatlar ve insani ilişkilerle ilgili pek çok kelime ve kullanım, artık kullanılmadığı ve meşguliyetler değiştiği için karşıladığı varlıklar ve mefhumlar unutulmaya yüz tutmuştur. Buna bir anlamda kaçınılmaz bir sonuç olarak bakabiliriz.

Meselâ, yörede su değirmenleri vardır. Bizim de var idi. Onunla ilgili olarak, ana, savak, oluk, çakıldak, dişek, küskü, ayak, kepçe, somarı gibi pek çok kelime kullanılmaktaydı, değirmenlerle birlikte bu kelimeleri kullanma ihtiyacı da ortadan kalktı. Diğer meslekler de bu durumda.

Sözünü ettiğim yöre ile ilgili bilimsel metotlarla şimdiye kadar iki çalışma yayımlandı. Yaşadığım ağız bölgemde geçen ve bu iki çalışmaya göre ya söz varlığı olarak ya anlam ve kullanım olarak farklılık gösteren birkaç örneği zikretmek istiyorum:

*Derleme Sözlüğünde, Ordu İli Ağızlarında*⁸, *Aybastı Ağzında*⁹ yer almayan veya farklılık gösteren kelimeler:

Puymak: “Eğimli arazide aşağıya doğru koşarak atlaya atlaya gitmek”. Bu kelime Farsça *pûyân* ile ilgili gibi gözüküyor. Coş- (< Far. cûş, cûşan) ile benzer şekilde tür değiştirmiş bir kullanım olduğunu düşünebiliriz.

⁸ Örneklerini verdiği Tepealan Köyü ve çevresi, Necati Demir’in 3. Ağız yöresinde yer almaktadır.

⁹ Mehmet Aydın, *Aybastı Ağzı (İnceleme, Metin, Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara, 2005.

Kertilce: Yokuş yukarı gidilen bir arazide arada düzlük yer. Kelime-nin kert- fiiliyle ilgisi olduğu anlaşılıyor. Kert-i-l-ce < kert-i-l-i-ce. (Yer ismi)

Yakum-yaxum: İnsanlara yakınlık gösteren, sıcakkanlı (kimse).

Gafurmak: Birini tehlikeye düşürecek biçimde arkadan itmek.

Osmannu (< Osmanlı): “(Kadın için) gösterişli, çekici”

Derleme Sözlüğünde şu anlamlarda kayıtlı: 1. Görmüş geçirmiş (El-malı-Ant.), 2. Düşündüğünü çekinmeden söyleyen (Kandıra-Kocaeli), 3. İki erkek bir kadınla oynanan halk oyunu (Safranbolu-Zonguldak)

Güzle: “Yayla ile köy arasında konaklanan yer.” Yayla mevsiminden önce bahar aylarında ve yayladan dönüşte güz aylarında, kış bastırana kadar burada kalınır. Kelime “güz evi”nin de içinde yer aldığı coğrafi bir mekânı karşılar. Bu kelime bazı ağızlarda “güzlek” biçimiyle de kullanılmaktadır.

Ordu İli Ağızlarında: güz evi.

Derleme Sözlüğünde: 1. Yörüklerin en son oturdukları daha az serin ve köye yakın olan yayla. (Meğdün, Reşadiye-Tokat, Mesudiye- Ordu, Şebinkarahisar-Giresun, Gümüşhane, Mut-İçel, Eskiörük, Serik-Antalya. 2. Sonbahar ekini ve otları (Cebel, Eğridir, Senirkent-İsparta, Talas.)

Kavum - gavum: Yeni evli çiftlerin düğünden yaklaşık bir hafta sonra kız evini ziyaretleri. Bu ziyarette genellikle kızın yakın akrabaları hazır bulunur ve bu toplantı küçük bir davet şeklinde yapılır. Kelime Arapça *kavim* ile ilgili gözüküyor.

Derleme Sözlüğünde: *Kavum*: 1. Yemekli, oyunlu toplantı. (Ünye - Ordu), 2. Akraba. (Erciş -Van, Malatya, Tavşanlı Hafik, *Divriği, mak-sutlu *Şarkışla, *Zara -Sivas)

Kütmek: Oturmak için tahtadan yapılan basit oturak, sekmen. İki parçası ayak yapılan ve daha büyük parçası üstüne oturulacak yer olarak bu iki ayağa çakılan üç parçalı oturak Tepealan yöresinde *kütmek* ve *sekmen* kelimeleri birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır.

Ancak *sekmen* kelimesinin DS.de, çok farklı anlamlarda kullanılmış olduğu görülmektedir. Aynı kökten geldiği anlaşılan *kütmek*, *küteleç*, *kütmeç*, *kütmük*, başka söyleyişler de farklı bölgelerde “budaklı kütük; üç dört ayaklı tabure” anlamlarıyla tespit edilmiştir.

Ordu İli ve Yöresi Ağzlarında sekmen: Tahtadan yapılmış oturak.

Derleme Sözlüğü: sekmen 1. Tarla ve bahçelerdeki basamak biçiminde düzlükler.(Maraş Gülük, erzin *Dört Yol -Hatay). 2. Meyilli, su tutmayan yer. (Mesudiye -Ordu), 3. Merdiven, merdiven basamağı (*Balçova -İzmir, *Avanos -Nevşehir, *Karaisalı, Eflak -Adana). 4. Alçak ayaklı, arkalıksız iskemle (-Sinop,*Çarşamba ve köyleri, *Alaçam -Samsun, Bozcalı *Reşadiye -Tokat.-Ordu ilçe ve köyleri, *Bulancak, *Mesudiye, Tepeköy, Piraziz -Giresun, Oğuz *Vakıfkebir -Trabzon). 4. Tek ayak üstünde yürüme, seksek. (Vazıldan *Divriği -Sivas). 5. Kabaet, kalça. (Sancaklıboz, İğdecik -Manisa). 6. Ekmek tahtası. (Ahırköy* Söğüt -Bilecik, -Giresun, -Sivas).

*Derleme Sözlüğü*ndeki tespitlere göre, bazı bölgelerde “sekmen” anlamında *seki*, *sekte* gibi kelimeler kullanılmaktadır.

Bu kelimelerin sayısını artırmak elbette mümkündür. Benzer şekilde, kabile adları, eskisi gibi kullanılmaz oldular. Anadolu'nun her bölgesinde olduğu gibi, bu bölgede de hemen hemen herkesin bir lakabı vardır. Etnik, fiziki, sosyal statü gibi özellikleri gösteren böyle kelimelerin ağız çalışmaları için önemsiz şeyler olduğunu söyleyebilir miyiz? Tepealan yöresinde büyük ailelerden bazılarının unvanları şöyle:

Kaynarû < Kaynar oğlu “Kaynar oğulları”

Hacıvettû < Hacı Fettah oğlu “Hacı Fettah oğulları”

Musagiller, Handangiller,

Karacâller < Karacagiller “Karacagiller”

Ali Velîller < Ali Veligiller “Ali Veligiller”

Karacû < Karacaoğlu “Karaca oğulları”

Arabû, Arabûgiller < Arapoğlu, Arapoğlugiller “Arapoğulları”

Bu unvanlardan, fonetik durumlar bir tarafa, ailelerin, dolayısıyla yöre halkının etnik ve sosyal mensubiyetleriyle ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

Bu leksikolojik özelliklerden başka, isim ve zaman çekimlerindeki farklılıklar da dikkat çekicidir. Burada sadece şimdiki zaman çekimini örnek olarak vermek istiyorum.

Leyla Karahan'ın da belirttiği gibi (Karahan 1996: 43), ağız tasniflerinde şimdiki zaman çekimindeki fonetik değişiklikler ayırıcı önemli

kriterlerden birisi olarak kullanılmıştır. Müstakil olarak bu konuyla ilgili çalışmaların yapıldığı da bilinmektedir (Gülensoy 1985: 282).

Tepealan Köyü ve çevre köylerdeki şimdiki zaman çekimi:

Teklik:

Şahıs: gel-iyem~-ıyam	al-ıyam
Şahıs: gel-iyen~-ıyan	al-ıyan
Şahıs: gel-ıye~-ıya	al-ıya

Çokluk:

Şahıs: gel-ıyük~-ıyux	al-ıyuk ~-ıyux
Şahıs: gel-ıyesüz	al-ıyasuz
Şahıs: gel-ıyeler	al-ıyalar

Ordu İli ve Yöresi Ağızlarında, bizim yörenin içinde yer aldığı ve III. Ağız bölgesi olarak sınıflandırdığı ağız bölgesinde, şimdiki zaman çekimi için şu bilgiler yer almaktadır:

“Şimdiki zaman teklik birinci şahıs çekimi genellikle -yom’la yapılmaktadır (geliyom, alıyom, koşiyom, ...). Üçüncü teklik şahıs eki ise -yo şeklinde telaffuz edilmektedir (*geliyo, varyo, geziyo, ...*)” (Demir 2001: 48). Hâlbuki çalışmanın diğer bir bölümünde yer alan geniş zaman çekimi ekleri, bizim bölgenin çekim şeklini de içine alan daha geniş bir ağız bölgesinin özelliğini yansıtmaktadır (Demir 2001: 120-121).

Sonuç yerine:

Toplumsal gelişme, dilsel açıdan toplumun üst dile sahip olmaya teşvik etmektedir. Bilinmektedir ki, devletin ve kişisel olarak eğitimcilerin bütün çabası, standart dili bütün fertlere en güzel şekilde öğretmektir. Bir an için bu amacın gerçekleştiğini düşünelim. Yukarıda tarihsel süreç içinde ortak dile kazandırdığı kelime ve kullanımların kaynağının yok olduğu, sonuç olarak da dilin doğal gelişme ortamının kaybolduğu bir durumla karşı karşıya kalacağımız muhakkaktır. Bu şekilde, toplumsal gelişme ve değişmelerin, ağız kullanımını zamanla yok edeceğini, dolayısıyla pek çok “anadil”in ölebileceğini söylemek mümkündür.

Sanıyorum burada Türkçe öğretimi/eğitimi çalışmalarında bir düzeltme yapmamız gerekecektir. Ağız bölgelerinde, öğrencide kendi yöresel ağzını (/anadilini) yabancı bir dilmiş izlenimini uyandırmadan, ağız kulla-

nımı “kabalık” göstergesi sayılmadan, standart Türkçe bir üst dil olarak öğretilir. Böylece, Standart dilin en önemli zenginleşme kaynağı olan ağızların (anadillerimizin) Türkçenin bir parçası olduğu gerçeği de göz ardı edilmemiş olur.

Derleme çalışmaları ile ilgili olarak da şimdiye kadarki çalışmalarda görebildiğimiz kadarıyla, genellikle, kaynak kişinin anlattıkları çerçevede kelime hazinesinin ve söyleyiş özelliğinin belirlenmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Kimi zaman, çalışmanın adının coğrafi genişliği ile eserin içeriğinin dilsel genişliği, temsil özelliği örtüşmeyebiliyor. O yörede kullanılan eşya isimlerinden örf ve adetleri ilgilendiren pek çok kelime ve ifade şekli, kaynak kişinin özelliği ve anlatılan konu sebebiyle derleme çalışmasında yer alamayabiliyor.

Gelişmeyle kaybolan, değişen sadece derlemelerde ele alınan konularla ilgili kelimeler değil, şahıs isimleri, lakaplar, argo kullanımlar, sövgüler, hayvan isimleri, yer isimleri, bitki isimleri, halk kültürü unsurları ile ilgili kelime ve söyleyişler de yine bu türlü çalışmalarda yer almaya biliyor. Bu unsurlar da zamanla değişiyorlar veya yok olabiliyorlar.

Bu bağlamda aklıma Evliya Çelebi geliyor. Bilindiği gibi Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, kendi dilinin zenginliğinden başka, yöresel kelime ve konuşma örnekleri ile birlikte gezip gördüğü yerin adını ve adıyla ilgili bilgileri, etnik yapısını, bitki adlarını, meyve adlarını, yemeklerini, insan isimlerini, lakapları, dere, tepe, dağ gibi yer isimlerini (toponomik isimler), hatta sosyal sınıfların ayrı ayrı isimlerini sistemli bir şekilde bize aktarmaktadır. Maraş ve yöresiyle ilgili anlattıkları buna güzel bir örnektir.¹⁰

¹⁰ İlgili bölümde “Bu dağlarda ve beldelerde bütün Türkmen kavmi oturmaktadırlar ki eski lisan üzere konuşurlar. Önce dilleri Buhara Tatarlarından ... kalmıştır, gerçek Türklerin dili. On iki türlü konuşurlar. (çeşitli boylar) her biri birer diyara yerleşmişlerdir, türlü türlü lehçeleri vardır. En eski Türk dili Tatar dilidir. Onların on iki türlü dilleri vardır. Bu Türkmen dili onlardan farklıdır.” dedikten sonra Evliya Çelebi şu başlıkları sıralamıştır: Türkmen Dili Hakkında. Kadın ve kızların isimleri. Türkmen Cariyelerin isimleri. Türkmen ileri gelenlerinin isimleri. Türkmenlerin kabilelerinin isimleri.

Günümüzde dil alanında çalışan pek çok meslektaşımızın belli ağız bölgelerinden geliyor olmaları, ağız çalışmalarında yeni bakış açısının geliştirilmesinde önemli bir avantaj sağlayacağı ortadadır.

Kaynakça:

- AYDIN, Mehmet (2005), *Aybastı Ağzı (İnceleme, Metin, Sözlük)*, TDK Yay. Ankara.
- BURAN, Ahmet (2008), “Çok Dilli Toplumlarda Dil İlişkileri ve İletişim Sorunları - Kırgızistan Örneği-”, *Makaleler*, Ed. Mehmet Dursun Erdem, Turkish Studies, Ankara, s. 183.
- BURAN, Ahmet (2008b), “Çok Dilli Toplumlarda Dil İlişkileri ve İletişim Sorunları - Kırgızistan Örneği-”, *Makaleler*, Ed. Mehmet Dursun Erdem, Turkish Studies, Ankara, s. 184-185.
- DEMİR, Necati (2001), *Ordu İli ve Yöresi Ağzıları*, TDK Yay. Ankara.
- DEMİR, Nurettin (1998), Demir, “Ağız Araştırmalarında Kaynak Kişi Meselesi”, Dursun Yıldırım Armağanı, (Ed. Metin Özarslan-Özkul Çobanoğlu), Ankara, s. 171-180.
- DEMİR, Nurettin (2002a), “Ağız Terimi Üzerine”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, H.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi, Sa: 2002/4, Ankara, s. 105-116.
- DEMİR, Nurettin (2002b), “Kıbrıs Ağzıları Üzerine Notlar”, *Scholarly depth and accuracy. A Festschrift to Lars Johanson. Lars Johanson Armağanı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 100-110.
- EREN, Hasan (1995), “Türkçede Doublet Örnekleri”, *Türk Dili*, sy. 523, Temmuz, s. 731-736.
- GÜLENSOY, Tuncer (1985), “Anadolu Ağzılarında Şimdiki Zaman Eki”, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, TKA Yay., Ankara, s. 282-295.
- HEPÇİLİNGİRLER, Feyza (2002), “Yazı, Konuşma ve Çeviri Dili Olarak Türkçe”, *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını*, Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildiriler, 7-8 Ocak 2002, TC. Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Ankara, s. 259-260.
- JOHANSON, Lars (2001), *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*, Swedish Research Institute in İstanbul, Stockholm, p. 34-35.

- KARA, Mehmet (2004), *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Çağlar Yay. Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara.
- MOLİNO, Giovanni (1641), *Dittionario Della Lingua Italiana-Tvrchesca*, Roma. (Tercüme: Asım Tanış, *Giovanni Molino'nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi*, Ankara 1989)
- NECİB ASIM (1918), "Dilimiz ve Musikimiz", *Türk Yurdu*, S. 157, C. 7, (15 Mayıs), s. 181.
- TEKİN, Aslan (2002), "Türk Yurdu Dergisinde (1911-1931) Türk Dili Üzerine Teklifler", *Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildiriler*, 7-8 Ocak Ankara 2002, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 163-184.
- WURM, Stephen (1999), *Languages in danger. The life and death of the world's languages*. Multiethnica (Uppsala), 24/25.